

A nemzeti önrendelkezés

A nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok vitáktól uralt területén örvendetes egyetértés mutatkozik a nemzeti önrendelkezési jog létezésének széles körű elismerését illetően. Mondanunk sem kell, hogy az alapvető konszenzus csupán pillanatnyi szélsend abban a viharban, ami e jog pontos definíciója, tartalma, alanyai és végrehajtásának megfelelő eszközei körül dül. Ez a tanulmány nem foglalkozik ilyen kérdésekkel, habár közvetve segíthet azok vizsgálatában. Szándékunk a nemzeti önrendelkezést támogató álláspont morális igazolása. Célját tekintve kritikai és értékelő, választott tárgya inkább a nemzetközi kapcsolatok erkölcsi oldalához tartozik, mint a szűken vett nemzetközi jog és nemzetközi kapcsolatok területéhez.

Elterjedt feltételezés, hogy az egyes államoknak és a nemzetközi jognak; csak abban az esetben kell elismernie ezt a jogot, ha szilárd erkölcsi álláspont támasztja alá. Ez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi jogban az erkölcsnek kell tükröződnie. Feladata olyan normákat szabni, amelyekkelően egyértelműek ahhoz, hogy az államok közötti nemzetközi kapcsolatok alapját képezzék, és alkalmasak arra, hogy nemzetközi szervek elismerjék és kikényszerítsék őket. Mindebből olyan sajátos szempontok ke-rekednek ki, amelyeket maradéktalanul figyelembe kell venni az erkölcsi elvek jogi alkalmazásának aprólékos folyamatában. Jogelvek erkölcsi premisszákból történő levezetése sohasem jelenti a moralitás pusztá jogi leképezését. Azonban a jog igazolása végső soron erkölcsi megfontolásokon nyugszik, tehát e megfontolásoknak is hozzá kell járulniuk a jogelvek körvonalazásához. Ezért függenek össze e tanulmány konklúziói azokkal a vitákkal, melyek a jog ez irányú fejlődésére vonatkoznak, még-ha nem is tárgyalunk közvetlenül ilyen kérdéseket.

A morális vizsgálódást néha utópisztikusként, azaz olyan elvek vizsgálataként fogják fel, melyeknek egy ideális világban kellene érvényesül-

niük. Kétséges, hogy van-e értelme egy ilyen vállalkozásnak, de itt semmi esetre sem fogjuk ezt a felfogást követni. Feltételezzük, hogy a dolgok nagyjából úgy vannak, ahogy vannak, és kiváltképp, hogy világunk államokból és különféle etnikai, nemzeti, törzsi és egyéb csoportokból áll.¹ Nem kérdőjelezzük meg e tényállás jogosultságát. Inkább arra kérdezzük rá, hogy — ha így állnak a dolgok és ameddig változatlanok maradnak — morális elvekkel alátámasztható-e a nemzeti önrendelkezés elve.

I. A kérdés elhatárolása

Annak az állításnak a lényegi tartalmát kell megvizsgálnunk, amely szerint létezik olyan jog, amely alapján eldönthető, hogy egy bizonyos terület külön állammá váljon-e vagy külön állam maradjon-e (és talán az is, hogy autonómiát élvezzen-e egy nagyobb államon belül vagy sem). A nemzeti önrendelkezés vagy (ahogy a félreértések elkerülése végett hivatkozni fogunk rá) az önkormányzat eszméje sokkal többet foglal magában. A nemzeti önkormányzat értéke abban rejlik, hogy egy adott csoport és tagjai felett gyakorolt általános politikai hatalommal magát a csoportot ruházzuk fel. Ha az önkormányzat értékes valamiért, akkor azért az, mert bármilyen alapja is legyen egy politikai döntésnek, e döntést minden olyan kérdésben a csoportra kell bízni, amikor az rá vagy a tagjaira tartozik. Más szóval a nemzeti önkormányzat eszméje olyan csoportokhoz kötődik, melyek társadalmi és gazdasági környezetük jellegét, boldogulásukat, fejlődésük menetét és tagjaik boldogulását maguk tudják meghatározni tagjaik, illetve a csoport tettei által, amennyiben ezek a tényezők a politikai tett eszközeivel befolyásolhatók.² Ha az államok jelenlegi nemzetközi rendszerében a politikai hatalma jobbra szuverén államok³ birtokolják, akkor annak az eldöntésére vonatkozó jogot, hogy egy terület rendelkezhet-e független államisággal, teljesen magától értődőően tekintik az önrendelkezés eszménye legfőbb megvalósítási eszközének. E jog mérlegelése általában valamennyi, a nemzeti önrendelkezésről folytatott vita legfontosabb eleme. Tanulmányunk végső célja e jog igazolásának vizsgálata. De állandó figyelmet fordítunk arra a tényre, hogy — amint azt megpróbáljuk bemutatni — az így értelmezett önrendelkezési jog nem végső érték, hanem a nemzeti önkormányzat átfogóbb értékében gyökerezik, amely maga is csak közvetve igazolható.

A következő fejezet azoknak a csoportoknak a természetével foglalkozik, amelyek egy ilyen jog alanyai lehetnek. A III. fejezetben áttekintjük, milyen értéket szolgál, ha szolgál egyáltalán bármilyen értéket, e csoportok politikai függetlensége. A IV. fejezet az önrendelkezéshez való erkölcsi jog megadásának feltételeit vizsgálja. Ez a vizsgálódás e jog tartalmát illető felfogásunk felülvizsgálatához vezethet el. Rámutathat, hogy az erkölcsi szempontok csak korlátozottabb jogot igazolhatnak, vagy hogy az e jogot igazoló érvelés szükségessé tenné értelmezésének kiterjesztését. De az itt meghatározott mag elegendő kiindulási alapot fog biztosítani vizsgálódásunkhoz.

Mielőtt hozzáfognánk, néhány szót kell ejtenünk a probléma illetén meghatározásáról. Vizsgálatunk választott fókusza két szempontból szűkebb, mint az önrendelkezésről a nemzetközi kapcsolatokban folyó viták. Először is figyelmen kívül hagyjuk azokat az igényeket, amelyeket jellemzően a harmadik világbeli országok hangoztatnak az önrendelkezés nevében, a multinacionális vállalatok gazdasági túlsúlya, a Világbank és az erős regionális vagy világhatalmak ellenében. Az ebben a tanulmányban tárgyalt szempontok érintik ugyan ezeket a kérdéseket, de nem közvetlenül ragadják meg azokat. Továbbá e jog teljes körű kifejtésekor mind az alapokat, mind pedig a következményeket vizsgálni kell. Ez a tanulmány főképp az önrendelkezési jog alapjaival foglalkozik. Azt a kérdést teszi fel: ki rendelkezik ezzel a joggal és milyen feltételek mellett gyakorolhatja azt? Nem megy bele a jogkövetkezmények kérdésébe azon a már említett feltételezésen túl, hogy ez a jog egy terület azon joga, hogy önmagát kormányzó államot alkosson. A nemzetközi jogban — és a nemzetközi kapcsolatokban — dúló jelenlegi viharok nagy része az utóbbi fogalom értelmezésével kapcsolatos. Mit von maga után az a tény, hogy egy állam szuverén, önmagát kormányzó entitás? Azok az állítások, miszerint a gazdasági túlsúly sérti az önrendelkezési jogot, ennek a fogalomnak a megvitatásához tartoznak. A tanulmány következtetései részben alapot jelentenek ahhoz, hogy az ilyen állításokat tisztázzuk. Mi azonban nem szándékozunk ezzel a kérdéssel foglalkozni.

Másodszor, az önrendelkezési igények mindig felmerülnek, valahányszor az egyik állam lerohanja és megszállja a másikat vagy egy másik államhoz tartozó területet. Mégis fontos, hogy megkülönböztessük a katonai invázió vagy megszállás méltánytalanságát, a vele szembeállítható jogokat és az önrendelkezési jogot (bármilyen legyen is az). Egyszóval az utóbbi a jogcím forrása, míg az előbbi birtokjog, amely főleg a közrenddel kapcsolatos megfontolásokon alapszik. Minden jogrendszer — a nemzetközi jogot is beleértve — elismer bizonyos jogszerű módokat a viták rendezé-

sére, másokat pedig jogellenesnek minősít. A jogos védelem és az önségély kivételével az erőszak alkalmazása tilos. E tilalom megsértése ad jogot a *status quo ante* visszaállítására, még mielőtt a felek közötti vita mélyebb gyökereit megvizsgálnák; azaz tekintet nélkül az adott fél területi igényének megalapozottságára, az nem alkalmazhat erőt, hogy elfoglalja a kérdéses területet. Ezért egy erőszakkal elvett terület visszaszerzéséhez való jog birtokjog. Nem függ az adott jogcím végső megalapozottságától, ezért mondtuk azt, hogy közrendi megfontolásokon alapszik. Igazolása jórészt annak a megállapítására szorul, hogy csakis a megfelelő eszközökkel történjék a vita megoldása.

Nem meglepő, hogy e birtokjog hangsúlyozása viszont a helyes jogcímre hivatkozással társul (mely jogcím előnyei nem feltétlenül szembeötlők). A háttérben meghúzódó jogcím gyakran az önrendelkezési jog. Ezért szokták összekeverni a kettőt. De vegyük észre, hogy — az igazolás különböző megalapozásaitól eltekintve is — a kettő messze nem azonos következményekkel jár. Pusztán átfedik egymást. Égy olyan nép igényeit, amelyet sok év óta egy másik nép kormányoz, nem lehet a birtokjogra alapozni, amely jog csak az újonnan megszálló ellenében alkalmazható. Másfelől az Antarktisz egyes részeinek vagy valamely lakatlan szigetnek a megszállása igenis sérti a birtokjogot, az önrendelkezési jogot viszont nem. Ez utóbbival a lakosok rendelkeznek, és nem érvényes, ha nincsenek lakosok.⁴

II. Csoportok

Feltételezve, hogy az önrendelkezést csoportok élvezik, milyen csoportok jöhetnek számításba? Mivel e jogot rendszerint népeknek vagy nemzeteknek tulajdonítják, csábító ezzel válaszolni és a „népek” vagy „nemzetek” jellemzésére koncentrálni. E megközelítés kettős hátránnyal jár: túl sokat feltételez és olyan problémákat vet fel, amelyekre nem lehet megoldást találni.

Távolról sem egyértelmű, hogy népek, nemzetek, vagy inkább törzsek, etnikumok, nyelvi, vallási vagy földrajzi alapon szerveződő csoportok alkotják-e a releváns vonatkoztatási csoportot. Mi az, ami a népeket különösen alkalmassá teszi az önrendelkezésre? E jognak azt kell meghatározni, hogy egy bizonyos terület önkormányzattal rendelkezzen-e vagy sem. Ez, úgy tűnik, legközvetlenebbül a terület lakosait és azok szomszé-

dait érinti. Ha valakik, akkor egy földrajzi terület lakosai tűnnek önkéntelenül is a megfelelő jogalanyoknak. Ezzel az kijelentéssel nem jutunk túl messzire. Nem segít megállapítani, hogy mely térség lakosai jöhetnek számításba. Márpedig ez a kardinális kérdés. De már a kérdésfeltevés módja mutatja, hogy „a legnagyobb térségek, melyeken egy nép vagy nemzet lakik” válasz egyáltalán nem magától értetődő.

Van némi fogalmunk arról, hogy milyen előnnyel járhat az önkormányzat. Erre kell támaszkodnunk, ha azokat a tulajdonságokat keressük, melyek alkalmassá teszik a csoportokat ezen előnyök élvezetére. Más szóval olyan tulajdonságok alapján kívánjuk e csoportokat azonosítani, amelyek relevánsak e jog igazolása szempontjából. Ha kiderül, hogy e tulajdonságok nem népeket vagy nemzeteket jellemeznek, akkor meg fogjuk mutatni, hogy az önrendelkezési jogot félreértelmezték és — a nemzetközi jogban is — megalapozatlanul használták. Az is előfordulhat, hogy az azonosított csoportok egész népeket (vagy bizonyos népeket) és más csoportokat is átfognak. Ez hathatós érv lesz e jog határainak újbóli kijelölésére. Mindenképpen megmenekülünk a nemzet meghatározásával kapcsolatos érveléstől, amely önmagában érdekes ugyan, de célunkat tekintve irreleváns.

E kijelentés alapján célszerű a nemzeteket és népeket megtenni e jog nyilvánvaló várományosainak. Nem kell foglalkoznunk tulajdonságaik leírásával. De többet tudhatunk meg, ha más csoportokkal, például a szépirodalom olvasóközönségével vagy a Tottenham Football Club szurkolóival vetjük őket össze, akik nyilvánvalóan nem élveznek ilyen jogot. Ehhez hasonló példákat átgondolva hat tulajdonság merül fel, amelyek együttesen meghatározóak az önrendelkezés kérdésében.

1. A csoport közös karakterrel és közös kultúrával rendelkezik, amely az élet sokféle és fontos oldalát fogja át; e kultúra számos életmódot vagy életstílust, tevékenység-, foglalkozás-, időtöltés- és kapcsolatfajtát határoz vagy jelöl meg. A nemzetek csoportjánál nemzeti konyhára, jellegzetes építészeti stílusra, közös nyelvre, saját irodalmi és művészeti hagyományokra, népzeneire, népszokásokra, népviseletre, nemzeti szertartásokra és ünnepekre stb. számítunk. Ezek közül egyiknek a megléte sem feltétlenül szükséges. E példák azonban tipikusan olyan vonások, amelyek az önrendelkezési jogra komolyan pályázó népeket és más csoportokat jellemzik. Átható kultúrájuk van, és identitásukat legalább részben meghatározza a kultúrájuk. Olyan kulturális hagyományokkal rendelkeznek, amelyek túlmutatnak az emberi élet egy bizonyos vagy néhány területén, és számos, köztük az egyéni jólét szempontjából nagy fontosságú területen megmutatkoznak.

2. Az első jellemvonásból az következik, hogy a csoport tagjai között felnövő emberek a csoport kultúráját fogják elsajátítani, annak karakterre fogja jellemezni őket. Ízlésüket és választási lehetőségeiket nagy mértékben befolyásolja ez a kultúra. Az egyén számára nyitott karriertípusok, a kikapcsolódás méltányolt formái, amelyek közül választhat, azok a szokások és magatartások, amelyek meghatározzák és árnyalják az idegekkel és barátokkal kialakított viszonyt, a házastársak és a család más tagjai közötti elvárás- és attitűdminták, az életmódok, amelyekbe az ember beleélheti magát, ezért ízlése is hozzá igazodik — mindegyre a csoportkultúra rányomja a bélyegét.

Ezek a vonások nem szükségszerűen kitörölhetetlenek. Az emberek más környezetbe vándorolhatnak, szakíthatnak korábbi kultúrájukkal és újat sajátíthatnak el. Ez lassú és fájdalmas folyamat, amely ritkán végződik teljes sikerrel. De lehetséges, miképp lehetséges az is, hogy a szocializáció kudarcot vall, és az egyént csak negatívan, az elutasításon keresztül jelöli meg saját környezetének kultúrája. Csupán azt kívánjuk jelezni, hogy kultúrájuk átható természetének köszönhetően a meghatározni kívánt csoportoknak a bennük felnövő egyénekre gyakorolt befolyása mély és hosszútávú. Annak érdekében kell ezt részletesen kifejtenuünk, hogy a csoport prosperitásának szempontját az egyéni jólét szempontjával összekapcsoljuk. Ez az egyéni és a kollektív közötti kapocs az önrendelkezés melletti érv lényegi eleme.

Amint az várható is, a kapocs nem terjed ki szükségszerűen a csoport minden tagjára, aminek a sikertelen szocializáció nem az egyetlen oka. A csoportkultúra azokra van hatással, akik benne nőnek fel, akár tagok, akár nem. De ezzel csak jeleztük a különféle anomáliákat és dilemmákat, amelyek felmerülhetnek. A legtöbb ember ilyenfajta csoportokban él, így akik egyikhez sem tartoznak, nem juthatnak hozzá teljes mértékben azokhoz a lehetőségekhez, amelyek részben a csoportkultúrának köszönhetőek. Idegenségérzet hatja át őket, és jelentősen romlanak a méltó életre való esélyeik. Ugyanez igaz azokra is, akik úgy nőnek fel egy csoport tagjai között, hogy magukba szívják annak kultúráját, amiből aztán kizárják őket, mert a teljes jogú csoporttagságot is megtagadják tőlük.

A fentiekből semmi sem előfeltételezi, hogy az általunk vizsgálandó csoportok földrajzilag koncentráltan helyezkednének el, s azt még kevésbé, hogy tagjaik a térség egyedüli lakosai. Arra alapozva, hogy a csoportkultúra közvetítése a fiatalok szocializációjával megy végbe, e megjegyzések sokkal inkább a bennünket érdeklő csoportoknak a történeti jellegét hangsúlyozzák. Mivel a közös kultúra — legalább részben — meg-

határozza őket, közös a történelmük is, mert a kultúrák a közös történelem révén fejlődnek és hagyományozódnak.

3. A csoporttagság részben kölcsönös elismerés kérdése. Általában az ember akkor tartozik a csoporthoz, ha — egyéb feltételek teljesülése esetén — a csoport többi tagja is elismeri odatartozását. Az egyéb feltételekre (amely lehet véletlen beleszületés vagy a közös csoportkultúra stb.) rendszeren az elismerés indokaiként hivatkoznak. De azok, akik megfelelnek e feltételeknek, és a csoport mégis elutasítja őket, a legjobb esetben is csak marginális vagy problematikus tagjai a csoportnak. A kérdéses csoportok nem formális, intézményesített csoportok, ahová hivatalos felvételi eljárással lehet bekerülni. A tagság attól függ, hogy az odatartozást általánosságban a többiek, konkrétan pedig az egyes tagok informálisan tudomásul vegyék. A szépirodalom olvasóközönsége nem állja ki e próbákat. Nem közös, széles körű és átható kultúra határozza meg tagjait. A harmadik próbán is elbukik. Ahhoz, hogy a szépirodalom olvasóközönségéhez tartozzunk, nem kell mást tennünk, csak szépirodalmat olvasnunk. Nem számít, hogy mások szépirodalmat olvasóként elismernek-e bennünket.⁵

4. A harmadik vonás előkészíti az utat — és többnyire elválaszthatatlanul kötődik — a tagságnak az egyén önmeghatározásában betöltött jelentőségéhez. Tekintsük most újból a szépirodalom olvasóközönségét. Történelmileg jelentős csoport. A történészek tanulmányozhatják, hogyan fejlődött ki és terjedt át az olvasás a nőkről a férfiakra, egyik osztályról a másikra, hogyan tevődött át a hangsúly a kis csoportokban való hangos felolvasásról a néma olvasásra, a könyvtárak igénybevételéről a könyvvásárlásra stb.; miért tekintik fontosnak azt a művelt ember képzettsége szempontjából az egyik országban, míg a másokban nem; hogyan válik általános társalgási témává bizonyos osztályokban, míg másokban nem; e csoporthoz tartozás hogyan lesz egyes országokban a politikai tudatosság jele, míg másokban a társadalmi gondoktól való menekülő elfordulásé.

Ezek a kutatások azonban megmutatják, hogy a szépirodalom olvasóközönségében meglévő eme vonások csak néhány társadalomban ismeretek széles körben. Az ember a legtöbb esetben anélkül is e csoporthoz tartozhat, hogy tisztában lenne azzal: tipikus olvasó, profilja azonos a többi olvasóéval. Ezt néha az adott társadalomban élő hibás csoportképzet eredményezi. Bennünket inkább azok az esetek foglalkoztatnak, ahol a társadalomból hiányzik e csoport bármilyen külön képzete. Ez azt jelzi, hogy az ilyen társadalmakban a csoporttagság társadalmilag nem jelenik meg markánsan. Az emberek nem ez alapján skatulyázzák be egymást. Nem kell tudatosítanunk, hogy az általunk ismert emberek — barátok, ismer-

rősök, a boltos, akinél vásárolunk, az orvosunk stb. — közül ki osztja ezt a szokást. Ezekben a társadalmakban a szépirodalom olvasóközönségében elfoglalt tagság nem szembetűnő, azaz nem ezt fogjuk tudni azokról, akikkel érintkezünk, nem ez alapján döntjük el, „kik ők”. De néhány országban megesik, hogy az olvasóközönségi tagság markáns jelévé válik egy társadalmi csoporthoz, az értelmiséghez stb. való tartozásnak. Ezekben az országokban ha egy frissen megjelent könyvről beszélgetnek, az a kölcsönös elismerés eszközévé válik.

A különféle labdarúgóklubok egyik legfontosabb ismertetőjele az, hogy elismerik-e önmagukat mint kultúrát: hogy az ennek vagy annak a klubnak a rajongójaként vagy szurkolójaként való azonosítás olyan jellemző-e, amely az emberek legfőbb jegyei között szerepel a társadalomban. Ugyanez igaz a foglalkozási csoportokra. Egyes országokban a tagság szembetűnő és a beskatulyázás, a „kik ők” eldöntésének egyik elsődleges eszköze; másokban nem.

Bennünket azok a csoportok érdekelnek, amelyekben a tagság fontos társadalmi jellemző, az egyik elsődleges tény, ami alapján az embereket azonosítják, és kialakítják a rájuk vonatkozó feltételezéseket, milyenek is ők; olyan csoportbeli tagság, amely az emberek számára általában elsődleges nyomravezető mások viselkedésének értelmezéséhez. Mivel önmagunk észlelését nagymértékben meghatározza az, hogy mit gondolunk arról, mások hogyan észlelnek minket, ebből az következik, hogy e csoportbeli tagság mindenki számára fontos azonosító jellemző. Olyan csoportok ezek, amelyeknek a tagjai tisztában vannak tagságukkal és általában fontosnak tartják azt ahhoz, hogy megértsék, kik is ők, értelmezzék tetteiket és reakcióikat, megértsék ízlésüket és erkölcsüket.

5. A tagság odatartozás és nem teljesítmény dolga. Nem kell bizonyítanunk vagy bármiben kitűnnünk, hogy odatartozunk, és teljes jogú tagnak fogadjanak el. Tekintve, hogy a tagság rendszeren azzal jár, hogy mások tagként ismernek el, ez az elismerés nem függ olyan követelményeknek való megfeleléstől, amelyek bármiféle eredményességre vonatkoznak. Az, hogy jó írek vagyunk, valóban teljesítmény. Az viszont már nem, hogy írek vagyunk. A tagságra való alkalmasságot rendszerint rajtuk kívül álló kritériumok határozzák meg. Nincs választási lehetőségünk a hovatarozást illetően. Azért tartozunk valahova, mert azok vagyunk, akik. Csatlakozhatunk ilyen csoportokhoz, de csak ha megváltozunk, például átvesszük a kultúránkat és ennek megfelelően megváltoztatjuk az ízlésünket és a szokásainkat — ami rendkívül lassú folyamat. Az a tény, hogy ezek olyan csoportok, melyekben a tagság odatartozás és nem teljesítmény dolga, alkalmassá teszi őket arra a szerepre, hogy az azonosulás el-

sődleges vonatkoztatási pontjai legyenek. Az azonosulás biztonságosabb; kevésbé van veszélynek kitéve, ha nem függ semmiféle eredményességtől: Jóllehet a teljesítményeknek megvan a maguk szerepe az emberek identitástudatában, mégis úgy tűnik, hogy a legalapvetőbb szinten saját identitástudatunk nem azoktól, hanem az odatartozás ismérveitől függ. Ezen a szinten a biztonságos azonosulás különösen fontos az ember jólétéhez.

6. Az érintett csoportok nem kis, szűk körű csoportok, amelyek tagjai általában ismerik egymást. Névtelen csoportok ezek, ahol a kölcsönös elismerést általános tulajdonságok megléte biztosítja. A kicsocportok kizárása témánkból nem pusztán ad hoc jellegű. Azok a kicsocportok, amelyek a személyes ismeretségre épülnek, kapcsolataik és interakcióik természetében jellegzetesen különböznek a névtelen csoportoktól. Miután például e csoportok tagjai számára fontos a kölcsönös elismerés, többnyire kialakítják az azonosítás konvencionális eszközeit, köztük a szimbolikus tárgyak használatát, a csoportos szertartásokon való részvételt, sajátos csoporterkölcsöket vagy sajátos szókinccset, amellyel gyorsan megállapítható, hogy ki „közülünk való” és ki nem.

A felsorolt jellemzők nem függnék össze, de többnyire együtt fordulnak elő. Nem meglepő, hogy az átható kultúrával rendelkező csoportok fontos szerepet játszanak tagjaik fő választásainak és lehetőségeinek meghatározásában, vagy hogy az azonosulás folyamatának fókuszát alkotják stb. A dolgok állása szerint majdnem mindenki tartozik egy ilyen csoporthoz, és nem is feltétlenül csak egyhez. A tagság nem kizárólagos természetű, és sok ember tartozik több olyan csoporthoz, amelyre ráillik leírásunk. Ezek közül néhány inkább nemzeti csoporthoz hasonlít, például a törzsek vagy az etnikai csoportok. Mások attól egészen különbözőek. Néhány vallási csoport kielégíti a feltételeinket, miképp a társadalmi osztályok és néhány faji csoport is. Nem minden vallási vagy faji csoport fejlesztett ki gazdag és átható kultúrát. Némelyikük azonban igen, és ezek megfelelnek az általunk támasztott feltételeknek.

III. Az önkormányzat értéke

(A) *Az átfogó csoportok értéke.* A releváns csoportok leírása az előző fejezetben csalódást kelthet az olvasóban. Néhányan a felsorolt kritériumok pontatlansága miatt fognak csalódni — indokolatlanul. A kritériu-

mokat nem működőképes jogi definícióknak szántuk. Annak nyilván valóban nem felelnének meg. Céljuk az, hogy kiemeljük azokat a csoportjellemzőket, amelyek magyarázatul szolgálhatnak az önrendelkezés értékéhez. Mint már említettük, a magyarázat kulcsa ama kapocs jelentőségében rejlik, mely e csoportokat a tagok jólétéhez fűzi. Ez a gondolat vezérelte a jellemzők kiválasztását. Szándékunk szerint e kapocs azonosításához járulnak hozzá. Nem igazán meglepő, hogy e jellemzők fokozatbeli eltéréseket érintenek, melyek számos variánst és részletbeli finomságot tesznek lehetővé. Akár azt is mondhatnánk: „ilyen az élet”. Nem pontosan kimért adagokban kerül elénk. Miközben arra törekszünk, hogy e jelenség fontos jellemzőit azonosítsuk, rá kell ébrednünk, hogy sokféle alakban, árnyalatban és mértékben léteznek, és konkrét összetételük tele van idegen anyaggal.

Több joggal kelthet csalódást az a gyanú, hogy túl szélesre vetettük ki a hálót. A társadalmi osztályoknak egyértelműen nincsen joguk az önrendelkezéshez. Ha megfelelnek a fenti feltételeknek, akkor ezek a feltételek a legjobb esetben is tökéletlenek. Most még csak tisztelettel kérhetjük az olvasó türelmét. Megpróbáltuk azonosítani azokat a csoportjellemzőket, amelyek hozzájárulnak az önrendelkezés értékének magyarázatához. Ezek nemcsak azon a körön belül lehetnek érvényesek, amelyben e jogot általánosan elismerik. Olyan csoportokra is vonatkozhatnak, melyeknek — később feltárandó okokból — valóban nem kellene birtokolniuk ezt a jogot. Az általunk meghatározott csoporttulajdonságok kétfélék. Egyfelől kijelölnek átható kultúrával rendelkező csoportokat; másfelől olyan csoportokat céloznak meg, amelyekben a tagság fontos az ember identitástudatához. Ez a kombináció teszi alkalmassá a csoportokat az önkormányzatra. Nevezzük a hat jellemzőt felmutató csoportokat *átfogó csoportoknak*. Az egyének olyan kultúrára lelnek bennük, amely nagy mértékben alakítja ízlésüket és lehetőségeiket, és amely támpontul szolgál az önmeghatározáshoz és a magától értetődő odatartozás biztonságához.

Az egyéni jólét az értékes célok és kapcsolatok sikeres megvalósításán múlik. A célok és kapcsolatok kulturálisan meghatározottak. Társas lénynek lenni nem pusztán annyit jelent, hogy az emberi célok teljesítéséhez használt eszközök közvetlenebbül rendelkezésre állnak a társadalomban. Ennél sokkal fontosabb az, hogy maguk e célok (túl azon, ami elengedhetetlenül szükséges a biológiai fennmaradáshoz) a társadalom szülöttei, a kultúra termékei. A rokoni kapcsolatok, az emberek közötti minden egyéb társadalmi viszony, életpályák, szabadidős tevékenységek, a művészetek, tudományok és a „magas kultúra” egyéb közismert termékei mind a társadalom gyümölcsei. Valamennyiük létezése a közös elvá-

rásmintáktól, azoktól a hagyományoktól függ, melyek magukba foglalva megőrizték a tudást: azt, hogy mit hogyan csináljunk; megőrizték azokat a hallgatólagos konvenciókat, hogy mi képezi részét ennek vagy annak a feladatnak, és mi nem, mi helyénvaló és mi nem, mi értékes és mi nem. A kultúra ismerete kijelöli az elképzelhető határait. A kultúrában való részesedés megvonja a megvalósítható határait.

Talán csak pusztán tény, hogy világunk nagy mértékben az átható kultúrával rendelkező csoportok köré szerveződött. Ám e ténynek messzeemenő következményei vannak. Mindenekelőtt azt jelenti, hogy az e csoportokbeli tagság nagy jelentőséggel bír az egyéni jólét szempontjából, mivel erősen befolyásolja az ember lehetőségeit, azt a képességét, hogy a kultúrától meghatározott kapcsolatokba és törekvésekbe bekapcsolódjon. Másodsor azt jelenti, hogy a kultúra prosperitása fontos a tagok jóléte szempontjából. Ha a kultúra hanyatlak, vagy ha üldöztetésnek és megkülönböztetésnek van kitéve, a tagok rendelkezésére álló választási lehetőségek zsugorodnak, veszítenek vonzerejükből, és kevésbé valószínű, hogy kihasználásuk sikeres lesz.

Talán csak pusztán tény, hogy az emberek identitástudata összekapcsolódik az átfogó csoportokhoz való tartozás tudatával, és hogy önérzetüket befolyásolja a csoport megbecsülése is. De ezek a tények is fontos következményekkel járnak. Azt jelentik, hogy az egyéni méltóság és önérzet megkívánja, hogy azok a csoportok, amelyekben a tagság az ember identitástudatának része, általánosan tiszteletben részesüljenek, és ne érje őket gúny, gyűlölet, megkülönböztetés vagy üldöztetés.

Mindezt a pusztán józan ész diktálja, minősíteni is az e dolgokról alkotott józan felfogásunk szerint kellene. Természetesen idegenek is részt vehetnek egy adott kultúra által meghatározott tevékenységekben. Hátrányban vannak, de ez nem mindig számottevő. Vannak persze más tényezők is, amelyek meghatározzák az ember lehetőségeit és az önérzetét. Egy átfogó csoportbeli tagság azonban egyike ezeknek. Végül meg kell említeni, hogy a csoport és kultúrája veszélyes is lehet az emberek kizsákmányolása — akár tagjaik, akár nem — vagy más csoportok rágalmazása és üldözése révén. Ebben az esetben a védelmüket és fellendülésüket támogató érv meggyengülhet és mindenestül el is tűnhet.

E fenntartást figyelembe véve, megalapozott az az álláspont, amely az átfogó csoportok prosperitását elengedhetetlennek tartja tagjai prosperitásához. A csoportérdekeket nem lehet egyéni érdekekre lebontani. Van értelme egy csoport fellendüléséről vagy hanyatlásáról, a csoport érdekét szolgáló vagy sértő tettekről és irányelvekről beszélni anélkül, hogy ezt az egyéni érdekek aprópénzére váltanánk. Fejlődhet egy csoport, ha kul-

túrája prosperál, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy valamennyi tagja vagy mindenki más is fejlődik. A csoportnak érdekében áll, hogy kivívja mások megbecsülését; de ebből nem következik az, hogy ha például egy amerikai holdraszállás felfokozza a világ csodálatát Amerika iránt, az amerikaiak feltétlenül hasznot húznak ebből. A csoportérdekek fogalmilag összefüggenek a tagok érdekeivel, de ezek az összefüggések nem azonosíthatók egyértelműen és általában közvetettek. Lehetséges például, hogy ami előmozdítja a csoportérdeket, az fejlődési lehetőségeket teremt a tagok számára is, vagy pedig növeli haszonszerzési esélyeiket.

A csoportérdek eme viszonylagos függetlensége megfelel tanulmányunk alapgondolatának: a csoportérdek erkölcsi jelentősége attól függ, mekkora értéket hordoz az egyén számára. Előfordulhat például, hogy a csoport gazdagságában beállott nagy mérvű hanyatlás kevésbé érinti a tagokat. Nem lehetséges a priori módon megfeleltetni a csoportérdeket a tagok vagy más egyének érdekével. A csoportérdek különböző csoportok különböző időpontokban érvényes helyzetétől függ. Annak, hogy egy csoportérdek erkölcsi jelentősége az egyéneknek tett szolgálatában áll, világos következménye az, hogy jelentősége részben a csoport méretétől függ. Egy nagyobb csoport gazdagsága lényeges szerepet játszhat egy nagy létszámú közösség jólétében. Ha minden más egyenlő, a számok döntenek.

(B) A közvetett érv. Vajon a tagoknak a csoport prosperitásához fűződő érdeke jogot teremt-e az önrendelkezéshez? Nyilván nem, legalábbis további érvek nélkül nem. Például még meg kell vizsgálnunk, van-e bármiféle összefüggés az átfogó csoportok prosperitása és politikai függetlenségük között. Bizonyos feltételek mellett a legkönnyebb közvetett összefüggést kimutatni. A csoport prosperitását és önérzetét néha elősegíti — néha pedig egyenesen lehetővé teszi — az, hogy a csoport politikai szuverenitást élvez saját ügyeiben. A szuverenitás révén a csoport képes saját ügyeit úgy irányítani, hogy az prosperitáshoz vezessen.⁶ Ezt a pontot nem szükséges kifejteni. A történelmi feltételektől függ. Így került előtérbe az üldöztetés történelme az önrendelkezést érintő legtöbb vitában. De a történelmi üldöztetés se nem szükséges, se nem elégséges feltétele az önkormányzat melletti közvetett érvelésnek. Nem szükséges feltétele, hiszen az üldöztetés nem az egyetlen lehetséges ok arra, hogy a csoportok szenvedjenek a függetlenség hiányának folytán. A szenvedést kiválthatja az is, ha a többség elhanyagolja, semmibe veszi vagy közömbös kérdésnek tekintti a kisebbség prosperitását. Ezek az attitűdök olyan mélyen beivódhatnak, hogy nem marad reális esély a megváltoztatásukra.

Az üldöztetés nem elégséges feltétel; mert lehet más módon is küzdeni és felülkerekedni az üldöztetésen, bármilyen előnyökkel jár is a függetlenség, továbbá adott körülmények között a gazdaság hanyatlásához, kulturális bomláshoz vagy társadalmi zűrzavarhoz vezethet, ami csak ront a tagok helyzetén, Ezen kívül — mint már említettük — a bomlasztó csoportok nem érdemelnek védelmet, kivált ha ennek következtében büntetlenül folytathatják elnyomó gyakorlatukat. Végül figyelembe kell vennünk a csoporton kívül állók érdekeit is. Röviden: az önkormányzat melletti közvetett (és másfajta) érvelés érzékeny a hátrányokra, az emberi jólét árára, az emberi jogok lehetséges megsértésére stb. rámutató ellenérvelésre.

Alább még visszatérünk ezekre a kérdésekre. Először is vegyük szemügyre azt az állítást, hogy a közvetett érvelés elbogatellizálja az önkormányzat mellett szóló érvet azáltal, hogy belső értékei felett átsiklik. Az önkormányzat belső értékét támogató, már előadott és még előadható érvek közül a legígéretesebbnek tűnőt vizsgáljuk meg.

(C) Az önkormányzat belső értéke melletti érv. Az érv az egyéni autonómia vagy önkifejezés (ha ezt független értéknek tekintjük) kiterjesztésén alapul. Az érv több lépésben bomlik ki: (1) az emberek átfogó csoportbeli tagsága személyiségük fontos aspektusa, és jólétük függ attól, hogy maradéktalanul kifejezésre tudják-e azt juttatni; (2) a tagság kifejeződésének lényeges velejárója a tagság megjelenítése a közösség nyilvánosságára előtt; (3) ez megkívánja, hogy a tagság a közösségen belüli politikai tevékenységekben is kifejeződjön. A politika a közösségi élet, következképpen az egyéni jólét nélkülözhetetlen szférája; (4) tehát az önkormányzat önmagában véve értékes; szükséges, hogy a csoportot politikai dimenzióval is felruházzuk.

Az első premissza megfellebbezhetetlen. Éppígy a második is, bár kétértelműséget fedezhetünk fel abban, ahogy gyakorta értelmezik. Két elemet kell különválasztanunk. Először is, mivel az egyéni jólét szempontjából fontos a tagság, elengedhetetlen, hogy a csoport méltóságát megőrizzék. Ehhez az szükséges, hogy a társadalom, melynek az egyén tagja, köztiszteltben részesítse a csoportot és kultúráját, ne gúnyolja stb. Nem kell azonosulnunk vagy lojalitást éreznünk olyan csoport iránt, amely semmibe veszi azt az átfogó csoportot, amelybe tartozunk, s valóban, nem kell olyan környezetben élnünk, amelyben ezek az attitűdök a közös kultúra részét képezik. Másodsor: a jólét abban a lehetőségben is megmutatkozik, hogy nyilvánosan kifejezésre juttatjuk a csoporttal való azonosulásunkat és nyíltan részt veszünk a közösség kultúrájában. Az átfogó csoport a kölcsönös

elismerésre épül és mindenképpen közösségi kultúrával rendelkezik. Nem élvezhetjük a tagsággal járó előnyöket anélkül, hogy ne vennénk részt a közösség kultúrájában, s hogy ne közösen vennénk részt abban.

Mindkét elem nagy jelentőségű. Mindkettő jelzi azt a rendkívül fontos szerepet, melyet a csoportkultúra és a csoportbeli tagság közösségi megnyilvánulása betölt az egyéni jólét feltételei között. Amennyiben egy személy jóléte összekapcsolódik az átfogó csoportbeli tagság identitást meghatározó tudatával, annyiban ennek fontos politikai dimenziója van. Ez a dimenzió azonban nem szükségszerűen politikai a fogalom hagyományosan szűk értelmében. De ha az is, politikai kifejeződéséhez nem igényel egy politikai szervezetet, melynek határai egybeesnek a csoport határai-val. Egy soknemzetiségű, vegyes kultúrájú politikai egységben is lehetünk politikailag aktívak.

Lehet, hogy az önkormányzat belső értéke mellett érvelők itt tiltakoznának. A tagság megjelenítése a közösség politikai életében — mondják — többet jelent, mint annak nyilvános vállalása. Azt jelenti, hogy az átfogó csoportok tagjai részt vehetnek államuk politikai életében és a csoportérdekek nevében küzdhetnek a politikai küzdőtéren. Ezek az akciók — bizonygatják — nemcsak közvetett értelemben értékesek a csoport szempontjából, hanem önmagukban is jelentősek a politikailag aktív tagok számára. Ezek azok az értékes utak, amelyek elvezetnek az önmegvalósításhoz. Ezeket a szempontokat is el kell fogadnunk. Nincs okunk azt gondolni, hogy mindenkinek részt kell vennie a politikában, különben fejlődése megtorpan, személyiségéből és életéből hiányozni fog valami. Normális körülmények között a politika csak lehetőség, amit vagy választanak, vagy nem. Jóllehet fontos, hogy nyitva álljon mindenki előtt — mivel ellenkező esetben az embereket értékes lehetőségtől fosztanak meg —, kihasználása azonban szigorúan csak lehetőség. Mégha lehetséges is amellet érveim, hogy az ember személyes jólétéhez bizonyos fókig be kell kapcsolódnia nagyobb csoportok életébe és el kell kerülnie, hogy csakis saját ügyeivel, közeli rokonaiéval és barátaiéval foglalkozzon — a bekapcsolódás magára ölthet nem politikai formát is, például tevékenykedhet társadalmi klubban, érdeklődhet az adott régió művészeti értékei iránt stb.

A politika nem több, mint szabad választás, de ez csupán normális viszonyok között igaz. Politikai válságok idején, melyeknek erkölcsi vonzatai is vannak, mindenkinek kötelessége lehet, hogy felkeljen és beálljon a sorba. A weimari köztársaságban a németeknek erkölcsi kötelességük volt, hogy politikailag fellépjenek a nácizmus ellen. Sok más helyzet létezik, ahol az apolitikus alapállás erkölcsileg nem fogadható el. Ám e hely-

zetek mindegyikét az erkölcsi válság jellemzi. Válság hiányában semmi kivetnivaló nincs a politikamentességben.

Ezek után meg kell ismételnünk, hogy a politika szabad választása nyitott kell hogy maradjon mindenki előtt, és ezzel az a lehetőség is, hogy politikailag küzdjünk az átfogó csoport érdekeivel összefüggő ügyekért. De semmi sem szól amellett, hogy ezt a saját csoportunk kizárólagos fennhatósága vagy az általa uralt politikai keretek között kellene tennünk. Semmi rossz nincs a soknemzetiségű államokban, ahol a különböző közösségek tagjai a politikai küzdőtéren versenyeznek a közösségük rendelkezésére álló nyilvános erőforrásokért. Az előítélet, nemzeti fanatizmus stb. néha valóban lehetetlenné teszi a politikai küzdőtér békés és igazságos felosztását; surlódáshoz és üldözéshez vezethet. Ez jó érv lehet az önkormányzat értéke mellett, de közvetett érv, melyet fentebb már kielemeztünk. Az átfogó csoportbeli tagság nyilvános vagy akár politikai kifejezésének igénye nem teszi magától értetődővé az önkormányzat értékét.

(D) A szubjektív elem. Az önkormányzat belső értéke melletti érvelés indirekt módon rámutat a kérdés közvetett megközelítésének félreértelmezésében rejlő veszélyre. Először is, az érv nem tagadja, hogy a politika a társadalom valamennyi (felnőtt) tagja tevékenységének és önkifejezésének fontos terepe lehet. Nem szándékunk általában a politika merőben instrumentalista felfogását hangoztatni. A politikai lehetőség egyéni szempontból vett belső értékének nem kell olyan politikai közösségben kifejeződnie, amelynek határa egybeesik az átfogó csoportéval. A fenti érvelés csak ezt kívánta alátámasztani.

Másodszor, az itt hangoztatott megközelítés pragmatikus, instrumentalista jellegét nem szabad azonosítani valamiféle átfogó, személytelen meghatározottsággal. Egyesek hajlamosak bármilyen instrumentális megközelítést összefüggésbe hozni egy olyan bürokráciával, amely az egyik személy érdeke mellé a másikat állítja egyfajta költség-haszon elemzés alapján, melyet az általános megelégedettség maximalizálására dolgoztak ki; s ez a bürokrácia ráadásul eldönti, hogy mi jó valóban az embereknek, véleményük megkérdezése nélkül. Az ilyesmit semmiképpen sem szabad eltúrní. A konfliktusok persze léteznek az emberek érdekei között, és olyan ésszerű megoldást igényelnek, amely könnyen azzal járhat, hogy egyesek bizonyos érdekeit fel kell áldozni a többiek kedvéért. Ezek a konfliktusok azonban jó adag határozatlanságot is magukban hordoznak, és számos alternatív megoldás bizonyulhat meggyőzőnek vagy ésszerű-

nek. Ebben az összefüggésben teljesen értelmetlen maximalizálásról beszélnünk, amely az összes opció összehasonlíthatóságát is jelentené.

Továbbá megközelítésünk instrumentalista és pragmatikus természetéből semmiképp sem hiányozhat a szubjektív elemek iránti érzékenység, az érintett emberek felfogása és reakciói iránti fogékonyság. Sokat számít, hogy az emberek mennyire érzik jól magukat a környezetükben: otthon vagy idegennek érzik-e magukat? Úgy érzik, tisztelik vagy megvetik őket? stb. Így jutunk el az „objektív” tényezők és a szubjektív észleletek kényes egyensúlyához. Viszont ha a jövőbeli kilátásokról van szó, a veszély és az esetleges üldöztetés szubjektív észlelésében nem kell feltétlenül megbíznunk. Ezek objektív kérdések, melyekről független megfigyelők megbízhatóbb véleményt alkothatnak, mint a közvetlenül érintettek. Ugyanakkor a független megfigyelőknek azzal a konkrét kérdéssel kell szembesülniük, hogy az emberek hogyan reagálnak körülményeikre, miképp látják és hogyan viszonyulnak a környezetükhöz, szomszédaikhoz stb. Ha üldözöttnek érzi magát, még az a csoport is szenvedhet az igazi üldöztetés megannyi kínjától, melyet nem is üldöznek. Az, hogy érzékelése téves vagy túlzott, fontos szerepet játszik egy másfajta gyógy mód, a tévérzet megszüntetése lehetőségének kijelölésében. Ez viszont nem mindig lehetséges; és a tisztelet, azonosulás és méltóság dolgában, amennyiben az érintettek jólétéről van szó, egy bizonyos pontig a szubjektív reakciók — akár igazoltak, akár nem — képezik a végső valóságot.

IV. Az önrendelkezési jog

Úgy tűnhet, hogy az önkormányzat melletti érv jogot teremt az önrendelkezéshez. Azaz a megfelelő csoportot — egy átfogó csoportot — feljogosítja arra, hogy egy területet önálló politikai egységnek nyilvánítson. De a dolog nem ilyen egyszerű. Az önkormányzat melletti érv azt mutatja, hogy néha — bizonyos feltételek mellett — az a legjobb, ha a politikai egység megközelítőleg egy átfogó csoportból áll. A csoport önrendelkezési joga egy terület önkormányzatáról való döntés joga, tekintet nélkül arra, hogy az önkormányzat melletti érv — előnyei által — megalapozott-e vagy sem. Más szóval az önrendelkezési jog arra a kérdésre ad választ, hogy „ki döntsön?”, nem pedig arra, hogy „mi a legjobb döntés?”. E jog gyakor-

lásával a csoportnak felelősen kell cselekednie valamennyi idáig említett tekintetben. Nemcsak tagjai érdekeit kell különösképpen figyelembe venni, hanem másokéit is, akikre döntése hatással lehet. De ha joga van dönteni, döntése még akkor is kötelező, ha rossz, ha az önkormányzat melletti érv nem megalapozott.⁷

Egy ilyen jog létezésének elfogadása kapcsán a probléma természetesen nem az, hogy egy csoport, amely számára az önkormányzat lenne a legelőnyösebb, nem kívánja azt. Tekintve, hogy a közvetett érvelés erősen szubjektív jellegű, a függetlenségtől való vonakodás arra utalna, hogy az önkormányzat melletti érv erejét veszítette. A probléma az, hogy az önkormányzat érvét korlátozza a csoporton kívüli emberek érdekének figyelembevétele, valamint a csoport tagjainak más érdekei, olyan érdekei, melyek nem csoporttagságukhoz kötődnek. Ezek között vannak azok az alapvető egyéni érdekek is, amelyeket tiszteletben kellene tartani például annak a csoportnak, amelynek kultúrája elnyomja a nőket vagy a faji kisebbségeket. Ezek a megfontolások felvetik a kérdést: vajon az átfogó csoportok a legalkalmasabbak-e arra, hogy az önkormányzat kérdéséről döntsenek? Rájuk bízhatjuk-e a döntést egy olyan ügyben, amelyben csoportérdekeik konfliktusban állnak a csoporttagok egyéb érdekeivel csakúgy, mint más emberek érdekeivel? Ez legalábbis arra utal, hogy e jogot módosítani és korlátozni kell más érdekek védelmében.

Még ennél is alapvetőbb az a kérdés, hogy az önrendelkezési jog miképp illeszkedik a demokratikus döntéshozatalt illető általános felfogásunkba. A társadalmi problémáknál hozzászoktunk a kétszintű érvelés-struktúrához, mint például az igazságos adózás, a közoktatás biztosítása stb. esetében. Először is a kérdéses téma irányelveit tisztázzuk. Másodsorú kidolgozunk egy olyan demokratikus eljárásformát, amellyel meghatározható, hogy mi a teendő. Az első szint arra a kérdésre ad választ, hogy „mit tegyünk?”. A második pedig a „ki döntsön?” kérdésre felel.

Egyszerű többségi nézőpontból az önkormányzat problémája szembenáll a demokratikus döntéshozatallal. A kérdés az, hogy „melyik a megfelelő demokratikus egység?”, és ezt a kérdést nem lehet demokratikus úton eldönteni, legalábbis teljes egészében nem. Valójában persze nem pusztán az egyszerű többségi elvet követjük. Számos demokratikus eljárást átveszünk, köztük az alkotmányozó minősített többséget, közönséges törvényhozási folyamatokat, népszavazásokat, adminisztratív eljárásokat és különleges szervezetek olyan döntéseit, amelyek nyilvános felelősség és közvetett demokratikus irányítás mellett születtek. Különféle demokratikus folyamatokat feleltetünk meg különféle társadalmi és politikai folyamatoknak. Ez azt jelenti, hogy nincs olyan univerzális demokratikus

képlet, amely egyetemes választ adna a „ki dönt?” kérdésre. Sokkal inkább egy vegyes elvi-demokratikus rendszerrel operálunk, amelyben olyan elvek határozzák meg, hogy a demokratikus eljárás mely formája illik valamilyen problémához, melyek maguk nem teljesen demokratikus eredetűek. Ebbe a vegyes elvi-demokratikus keretbe az önrendelkezési jog éppúgy illeszkedik, mint bármilyen más módosított demokratikus eljárás, tárgyhöz igazítva.

Melyek a szóban forgó elvek? Könnyű volna itt olyan elvet látni, amelynek vétőjoga van a nagyobb egészben való tagságot illetően. Egy új politikai egység kialakításával vagy egy meglévőben való részvétellel minden szereplőnek egyet kell értenie. Politikai egység felbontásához vagy új egység teremtésének megghiúsításához csak annak a csoportnak az akarata szükséges, amelyik szakítani vagy kimaradni akar. Ez az elv az önkéntesség aurájából nyeri vonzerejét. Úgy tűnik, abból indul ki, hogy minden politikai egység legitimációja a közös beleegyezésen nyugszik. De ez nemkívánatos illúzió. Nemkívánatos, mivel — mint fentebb az átfogó csoportok kapcsán kifejtettük — a jelentősebb emberi csoportosulások közös történelmen és a nem önkéntesen vállalt (vagy legalábbis nem teljesen szerződéses alapon álló) tagság ismérvein kell hogy alapuljanak ahhoz, hogy értékeiket megőrizzék. Ez az elv egyfajta szerződéselmélet illúzióját nyújtja csupán, mivel csoportokra és nem egyénekre alapoz. Az egész szerződéses éthosz viszont abból az állításból nyeri vonzerejét, hogy a politikai egységek legitimációjának feltétele az, hogy minden egyes individuum beleegyezését adja hozzá. Ezentúl ez az elv még erőteljesebben felveti azt a kérdést, amelyre pedig válaszolnia kellene, nevezetesen, hogy mik az összetevők? Mely csoportosulásoknak van vétőjük és melyeknek nincs? Számbavehető-e e tekintetben azon emberek csoportja, akiknek a vezetékeve „g”-vel kezdődik és „e”-re végződik? Rendelkeznek-e a tagságot illető vétővel egy nagyobb politikai egységben?

Az önrendelkezés joga az átfogó csoportbeli tagság értékéből származik. Csoportjog az, amely a közös jó értékéből ered, és mint ilyen, szellemében szembenáll a politika vagy az egyéni jólét szerződéses-individualista⁸ megközelítéseivel. Azon a felismerésen alapszik, hogy az átfogó csoportbeli tagság és a vele való, azonosulás fontos szerepet játszik az egyének életében, valamint az ilyen csoportok prosperitása és önbecslése a tagok jólétében. E szerep fontossága ésszerűvé teszi, hogy egy területen számottevő többséget alkotó átfogó csoport megkapja a jogot ahhoz, hogy eldöntse: független államot alkosson-e a terület annak érdekében, hogy megóvják a csoport kultúráját és önérzetét — feltéve, hogy az új állam tiszteletben fogja tartani lakosainak alapvető érdekeit, és intézkedéseket

fognak hozni annak elkerülésére, hogy a független állam létrehozása súlyosan sértse más országok jogos érdekeit. E jog melletti érvelés ezen állítását bővebben ki kell fejtenünk.

(1)Az érv közvetett. Lényegében azt mondja, hogy egy csoport tagjai a leginkább hivatottak annak eldöntésére, vajon fenyegeti-e veszély a csoport prosperitását, ha a csoport nem élvez politikai függetlenséget. Ez összhangban van azzal a nézettel, hogy — habár a politikában való részvétel belső értéket jelenthet az egyének számára — a politikai egységek alakját és határait az egyéni jólét érdekében tett szolgálatuk kell hogy meghatározza, azaz közvetett értékük. Világunkban azokat az átfogó csoportokat, amelyek nem élveznek autonómiát, nem ritkán üldözik, megvetik vagy semmibe veszik. Mivel tagjaik jóléte szempontjából fontos a prosperitás és az önérzet, ésszerűnek tűnik e joggal a tagokat felruházni, hogy eldöntsék, önkormányzattal rendelkezzen-e a csoport. Feláldozhatják gazdasági vagy más érdekeiket a csoport önérzete és prosperitása kedvéért. Ez az áldozat pedig — a világban uralkodó állapotokat tekintve — gyakran nem ésszerűtlen.

Azt kérdezhetnénk, miért nem oldjuk meg az ilyen ügyeket nemzetközi bíróságon nemzetközi határozattal vagy más nemzetközi szervezet segítségével? Ahelyett, hogy a csoportoknak adnánk önrendelkezési jogot, amelynek révén önmaguk bírái lennének, egy pártatlan törvényszék ítéletére kell bízni annak eldöntését, önkormányzattal rendelkezzen-e a csoport; Ez elsőrendű megoldás lenne a „ki döntsön?” kérdésre. Sajnos, egyszerűen semmiféle nemzetközi kényszerítő mechanizmus nem létezik, amelyet előnyben lehetne részesíteni az önrendelkezési joggal mint az önsegély jogával szemben; és annak sincs esélye, hogy a közeljövőben születik ilyen. A nemzetközi kapcsolatok jelenlegi struktúrájában a legígéretesebb kompromisszum az, amely elismeri a csoportok önrendelkezési jogát és nemzetközi testületekre bízta, hogy segítsenek annak érvényesítésében, és kísérik figyelemmel e jog határait és előfeltételeinek megteremtődését (ezeket alább soroljuk fel a másodiktól az ötödik pontig).

(2)E jog a csoportot illeti meg. De hogyan gyakorolják? Nem feltétlenül egyszerű többségi szavazással. A döntés hosszú távú és visszafordíthatatlan természetét figyelembe véve (ne feledjük, hogy amíg a függetlenség a csoporttól függ, a fúzió vagy egyesülés nem) az államot olyan túlnyomó többségnek kell akarnia, amelynek meggyőződése és érzései mélyek és tartósak, és nem pusztán átmeneti népszerűségnek örvendenek. A joggyakorlás precíz intézményes követelményeinek vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit. A különböző nemzeti és etnikai csoportok kö-

rülményeivel együtt változhatnak. De bármilyenek is, a fenti elvet kell tükrözniük.

(3) E jog egy terület feletti jog. Ez egyszerűen politikai világunk területi alapon történő szerveződését tükrözi vissza. Az a követelmény, hogy a csoport a területen túlnyomó többséget alkosson, azokból a további szempontokból ered, amelyek célja az önkormányzathoz fűződő érdek kiegyensúlyozása a nem tagok érdekeivel szemben. Először is arra szolgál, hogy biztosítsa: egy terület autonómiája nem gerjeszt akkora problémát, mint amekkorát meg tud oldani, biztosítva, hogy a függetlenség nem gerjeszt új kisebbségi problémát. Ezt a kockázatot nem lehet teljes mértékben elkerülni. Ahogy korábban megjegyeztük, végül a számok döntenek.

További tényszerű feltevés, amely e feltétel mögött kitapintható, hogy az emberekre még ma is a régiójuk eseményei hatnak a leginkább. Igaz, hogy az ember gazdasági feltételeit befolyásolják a távoli területeken folyó gazdasági tevékenységek. Ez azonban még inkább igaz a nemzetközi rendszerre általában. A gazdasági autarkia eszménye természetes halállal kimúlt. (Ennek megfelelően a gazdasági életképesség feltétele, amely a Nemzetközi kapcsolatok terén az államok elméleteiben régen helyet kapott, kevés szerepet játszik a modern világban.) Amit biztosítani és megvédeni lehet, és ami elengedhetetlen az életminőséghez, az a helyi kultúra és szokás, a fizikai környezet természete stb. által meghatározott textúra. Ez az oka annak, hogy e jogot csak olyan csoportnak adják meg, mely az adott területen többségben van. Az önkormányzat melletti érv kiterjed olyan csoportokra is, amelyek sehol nem alkotnak többséget, de ezek sehol sem ruházhatók fel önrendelkezési joggal. Tagjaiknak, mint bárki másnak, joguk van egyénileg kivándorolni egymaguk választotta területre. De esetükben a mozgási szabadság általános elvei és a létező államok szuverén jogai az irányadók. Ez azt jelenti, hogy közösségi érdekeiket fontos szempontként figyelembe kell venniük a döntéshozóknak, de e jog nem illeti őket, azaz a döntés nem rajtuk múlik.

Számítanak-e a történelmi kapcsok? Ha önkéntesen mondtak le róluk, e jog szempontjából nem. Tegyük fel, hogy a csoportot igazságtalanul eltávolították az országból. Erre az esetre a jóvátétel általános elve vonatkozik — és a csoportnak joga van az önrendelkezéshez és ama terület irányításához, amelyről elűzték —, az elévülés általános elvének figyelembevételével. Az elévülés a mindenkori lakosok érdekeit védi, és néhány mélyen gyökerező megfontoláson alapul. Célja, hogy megakadályozza elvetett igények feléledését, és azokat, akik nem okolhatók személyesen, megvédje attól, hogy életüket ősi jogtalanságok miatt felzaklassák, hiszen igényük most épp olyan jogos, mint a jogsértetteké vagy azok leszáрма-

zottaié. Az elévülés ezért e jog elvesztését eredményezheti az elűzött csoport számára, jóllehet tagjai még mindig szenvednek a múltbeli jogtalanság hatásaitól. Érdeüket szem előtt kell tartani a bevándorlási és hasonló döntésekben, de az elévülés miatt önrendelkezési joguk elveszett. Nem őket illeti a döntéshozatal.

(4)E jog gyakorlása a helyes indítékoktól függ, vagyis hogy biztosítsák a csoport prosperitásához és az Önérzetéhez szükséges feltételeket. Ez jelentős védelmet nyújt a visszaélésekkel szemben. Katanga nem tarthat igényt önrendelkezési jogra csak azért, hogy a területén levő urániumbányák felett biztosítsa kizárólagos irányítását. Ez a feltétel nem áll szemben e jog természetével. A csoportnak továbbra is joga van dönteni, és a döntés még akkor is kötelező, ha rossz, ha az önkormányzat melletti érv nem állja meg a helyét, feltéve, hogy a csoport döntésének motivációi helyesek.

(5)Végül van még két átfogó biztosíték, amelytől e jog gyakorlása függ. Az első az, hogy a csoport valószínűleg tiszteletben fogja tartani lakosainak alapjogait, tehát hogy e jog bevezetése jótékony, és nem a világ bajait szaporítja. Másodsor, mivel az új állam létrejötte alapjaiban veszélyeztetheti más országok lakosainak az érdekeit, a joggyakorlás függ az ilyen fajta jelentős károkozás előfordulását megakadályozó vagy minimalizáló intézkedések meghozatalától. Ezek az intézkedések — melyek az adott esettől függően változnak — magukba foglalhatnak többek között szabadkereskedelmi megállapodásokat, kikötők használatát, légifolyosók biztosítását, egyes területek demilitarizálását stb.

Kétfajta érdek nem szorul külön védelemre. Az egyik a nép azon érdeke, hogy inkább egy nagyobb, mint egy kisebb csoportosulás vagy ország részének tartsa magát. Az angoloknak érdekükben állhat, hogy inkább Nagy-Britannia részei legyenek, mint pusztán angliaiak. De ezt az érdeket például csak a skótok pozitív együttműködésével lehet igazságosan érvényesíteni. Ha a skót függetlenség más feltételei teljesülnek, az angoloknak ez az érdeke nem állhat annak az útjában. Másodsor: a jogtalan gazdasági előnyöket, egyik csoportnak a másik általi gyarmati vagy egyéb fajta kizsákmányolása termékét habozás vagy kárpótlás nélkül meg lehet tagadni a kizsákmányoló csoporttól (kivéve az átmeneti időszakra szóló egyezményeket). De ahol az elszakadás és a függetlenség súlyosan érinti más országok egyéb, legitim érdekeit, ezeket az érdekeket szabadkereskedelmi zónák, demilitarizált övezetek stb. létrehozásával védeni kell.

(6)Egy személy joga elegendő alap ahhoz, hogy bizonyos más személy(eke)t kötelezettség alá vonjunk.⁹ Milyen kötelezettségek erednek az önrendelkezési jogból? Hogyan kell kezelni ezt a kérdést? Amint az a megelőző okfejtésből kiderül, az önrendelkezés joga instrumentálisan igazolt

— mint az önkormányzás megvalósulásának módszere —, amely maga is azon a tényen alapul, hogy számos esetben szükség van az önkormányzatra az átfogó csoportok prosperitásához és méltóságához. Ezért e jog határainak rögzítésekor szem előtt kell tartani a fennálló nemzetközi politikai rendszert, és megmutatni azt, hogy — mivel a rendszernek más elemei is vannak — bizonyos kötelezettségek származtathatók az önrendelkezési jogból, mások viszont nem. E jogból származó első és legfontosabb kötelezettség az, hogy ne gátoljuk e jog gyakorlását, azaz ne gátoljuk a csoportokat annak eldöntésében, hogy függetlenek legyenek-e az illető területek — ameddig e jog adta határokon belül teszik ezt. Ez a kötelezettség mindenekelőtt és elsősorban arra az államra vonatkozik, amely az érintett területet és lakosait kormányozza.

Következhetnek más kötelezettségek is az önrendelkezési jogból. Kivált a területet kormányzó államot terhelheti a kötelezettség, hogy segítséget nyújtson e jog gyakorlásához, illetve más államokat, hogy a releváns csoportot segítse joga érvényesítésében, és így szembeszálljon a területet kormányzó állammal, ha az akadályozza e jog érvényesítését. De ezeknek a kötelezettségeknek a pontos határa a nemzetközi moralitás általános elveitől függhet, amely jelzi, milyen módszereket lehet és milyeneket nem lehet felhasználni az értékes célok érdekében és a jogsértések megakadályozására. Amint azt az elején jeleztük, a jogkövetkezmények részletes vizsgálata meghaladja e tanulmány kereteit.

Ezzel a végére is értünk az önrendelkezési jogot és határait kijelölő érvelést érintő vizsgálódásunknak. Az érvelés fokozatosan bontakozik ki az alapvető erkölcsi szempontoktól azoknak világunk szerveződési módját figyelembe vevő megvalósíthatóságáig. Az érvelés az önrendelkezési jog normaszzerű igazolását kívánta bemutatni. Nem állítja, hogy ne lennének alternatív igazolások. Azt viszont igen, hogy ez a központi eset, amelyet az alternatívák előfeltételeznek vagy amelynek azok variációi.¹⁰

Két konklúzió ered ebből az okfejtésből. Egyrészt az önrendelkezéshez való jog se nem abszolút, se nem feltétlen. Sok ember fontos és különféle érdekeit érinti, kezdve azokkal, akik az új állam polgárai lesznek, ha az létrejön, egészen azokkal, akik távol vannak tőle. Azok, akik számára az önkormányzás előnyökkel járhat, nem ragaszkodhatnak ahhoz minden áron. Érdekeiket másokéval együtt kell mérlegre tenni. Másrészt egy átfogó csoport tagjainak a csoport önérzetéhez és prosperitásához fűződő érdekei a leglényegesebb emberi érdekek közé tartoznak. Jelentőségüket tekintve kielégítésük még más érdekek rovására is igazolt. Továbbá, mivel a nemzetközi küzdőtérről hiányzik a hatékony kényszerítő mechanizmus, a csoport prosperitáshoz fűződő érdeke igazolja azt, hogy az ön-

kormányzatra vonatkozó döntést annak az átfogó csoportnak a kezébe adjuk, amely a népesség túlnyomó többségét alkotja az adott területen, feltéve, hogy más alapvető érdekek védelmet kapnak.

Szanyi Imre fordítása

Jegyzetek

Köszönettel tartozunk Lea Brilmayernek, Moshe Halbertalnak, David Heydnek és a folyóirat szerkesztőinek a korábbi változathoz fűzött értékes megjegyzéseikért. (A szerzők jegyzete. A tanulmány eredetileg a *The Journal of Philosophy* című folyóiratban jelent meg.)

1. Ez a tény kétszeresen releváns. Világunk természetes ténye, hogy lakott világ, ahol nincsenek gazdátlan földek. Társadalmi és erkölcsi tény, hogy e világ nemzetekből, törzsekből, népekből stb. áll, tehát az emberek önmagukról és másokról alkotott felfogását, valamint az élet lehetőségeire és feladataira vonatkozó ítéleteiket részben e csoportok létezése és a bennük való tagság alakítja. Talán van értelme azt állítani, hogy a nemzeti önrendelkezésre vonatkozó nézeteink csak a miénkhez hasonló lakott világra érvényesek. Rámutathatunk különböző elvekre, melyek egy olyan világban érvényesülnének, ahol hatalmas, szabad és termékeny földek vannak. Az efféle spekulációk az utópia világába tartoznak, de rávilágíthatnak azon elvek eredetére, amelyek esetünkben érvényesek. A miénktől alapvető társadalmi és erkölcsi felépítésében különböző valóságról spekulálni mélyebb megfontolásból értelmetlen. Ezekből a társadalmi tényekből épül fel az erkölcsiség. Hiányuk az erkölcs puszta alapjait szünteti meg. Azt mondhatnánk, hogy az ilyen megváltozott feltételek mellett az embereknek lesz normatív hitük, és bizonyos értékek vezérlik majd őket. De nem olyanok, amelyeknek mi bármilyen érvényességet tudnánk tulajdonítani.
2. Ez a megszorítás arra mutat rá, hogy — a korlátozott kormányzás elvei szerint — bizonyos dolgok kívül esnek a politika határain, és velük kapcsolatban semmilyen politikai tett nem kivitelezhető.
3. Az e szabály alóli kivételekhez tartozik a nemzetek felett álló, különösen a regionális szervezetek — mint például az Európai Közösség — fokozatosan növekvő jelentősége, az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása által korlátozott szuverenitás doktrínájának terjedése és bizonyos államok kitartó (rendszerint alig leplezett) állítása, miszerint őket nem köti az államok szuverenitását valló nemzetközi jog.

4. A birtokjog által közvetve védett anyagi jog az ilyen esetekben egyike ama jogoknak, melyek jogcímet biztosítanak egy területen. Az önrendelkezési jog csak egy a lehetséges jogalapok közül.
5. A szépirodalom olvasóközönsége hasonlíthat egy irodalmi elithez, amelyben a kölcsönös elismerés az identitás része. Hogy milyen fontos ezekben a csoportokban az „elfogadhatóság”, arra számosan felfigyeltek és elemezték is.
6. Ezzel nem arra akarunk utalni, hogy nincsenek gyakran hátrányai az önkormányzásnak. Az alábbiakban áttekintjük ezeket.
7. Világossá kell tennünk, hogy e megfigyelések az önrendelkezési jogra vonatkoznak, ahogy azt a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi moralitás felfogásában általánosan vallják. Elvileg létezhetne egymásféle önrendelkezési jog is, azaz olyan jog, amely szerint — az önkormányzat melletti álláspont megalapozottsága esetén — garantálni kell az önkormányzatot, azaz valamennyi nemzetközi szervezetnek kötelessége bármilyen szükséges lépések árán garantálni az önkormányzatot azon átfogó csoport számára, amelynek önkormányzatisága megalapozott. Azaz elvileg létezhetne az önkormányzathoz való anyagi jog a „ki döntson?” joga helyett, amely szerint egy adott átfogó csoport hivatott eldönteni, hogy önkormányzattal kellene-e rendelkezniük. Alább röviden érintjük azokat az okokat, melyek magyarázatot adnak arra, hogy az önrendelkezési jog — ahogy ma ismerjük — miért nem ilyen típusú jog.
8. Az utalás az erkölcsi individualizmusra vagy az értékindividualizmusra, nem pedig a módszertani individualizmusra vonatkozik. Lehetetlen ehelyütt kielégítően foglalkozni a témával. Csak röviden jelezzük álláspontunkat. A fogalomnak nincs elfogadott meghatározása. A *The Morality of Freedom*-ban (New York–Oxford, 1986. 198.) Raz az erkölcsi individualizmust azzal a nézettel azonosította, hogy csak az egyéni céloknak, és nem a kollektív céloknak van belső értékük. Az így felfogott individualizmus szerint az átfogó csoportbeli tagság — és e csoportok prosperitása — nem rendelkezhet belső értékkel. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy az önmagában érték. Ezért e meghatározást illetően megközelítésünk nem individualisztikus. A *Three Grades of Social Involvement* című cikkében (Philosophy and Public Affairs, XVIII, 1989. 133.) George Sher úgy jellemzi az erkölcsi individualizmust, mint azt a meggyőződést, hogy az erkölcsi igazolás az egyénekre és preferenciáikra vonatkozó premisszákból ered. Jellemzése túlságosan homályos ahhoz, hogy következtetéseit vitassuk (például minden holisztikus igazolás tartalmaz preferenciákra és minden másra is vonatkozó premisszákat — ez individuálissá teszi őket?). De ha Sher a (valódi vagy hipotetikus) szerződésen alapuló igazolás általánosan elfogadott típusára gondol, akkor megközelítésünk nem individualista. Mivel a konkrét egyéni preferenciák erősen függenek a társadalmi gyakorlattól, indokolatlan elsőbbséget adni nekik az igazolásban. A hipotetikus preferenciák tartalma vagy túl meghatározatlan ahhoz, hogy eredmény is származzon belőle, vagy azáltal lesz határozott, hogy bizonyos jelentésadó társadalmi kontextusba helyezik. Semmi esetre sem lehet elsőbbséget kapnia az igazolásban,

habár az emberek ama képessége, hogy különféle feltételekhez alkalmazkodjanak és különféle célokat és kapcsolatokat teremtsenek, természetesen bármilyen erkölcsi igazolás szempontjából központi jelentőségű.

9. Lásd Raz: *The Morality of Freedom*, 7. fejezet: „The Nature of Rights”. Az erkölcsi és törvényben lefektetett jogok viszonyáról lásd ugyancsak Raz: *Legal Rights*. Oxford Journal of Legal Studies, IV (1984), 1. Raz ezt az elemzést az általában vett alkotmányos jogok esetére alkalmazta a *The Morality of Freedom* 10. fejezetében.
10. A „normaszerű igazolás” fogalmáról, és arról, hogy miért nem lehet azt akár szükséges, akár elégséges feltételként elemezni, lásd Raz: *The Morality of Freedom*, 5. fejezet.